

Adalékok a lejegyzői diskurzusztratégiák feltárásához boszorkányperekben¹

Bevezetés

Az alábbi esettanulmány XVIII. századi boszorkányperes tanúvallomások kézírataiban vizsgálja a szövegszerveződést és az elhangzottak jegyzőkönyvezésére vonatkozó mintázatokat. A tágabb célkitűzés az – elsősorban diktált levelek kapcsán meghatározott – úgynevezett kéz (esetünkben lejegyző) és fej (esetünkben tanú, vádlott, más megnyilatkozók) kérdéskör feltárása,² a nemzetközi szakirodalom ezt a boszorkányperek írásbeli vagy írnoki és kommunikációs kontextusaként tartja számon.³ Ehhez szükséges a beszámolókat lejegyző kezek azonosságának meghatározása.⁴ A magyar tanúkihallgatási jegyzőkönyvek a XVI–XVIII. századból jellemzően másolatban maradtak fenn, módszertani szempont, hogy a többlépcsős szövegrögzítés korábbi szakaszaira lehet-e az eredményből (elsősorban a javításokból) következtetni. Az azonosításhoz az íráskép mellett tekintetbe kell venni a hangjelölési, szövegtagolási és grammatikai jellemzőket, valamint azokat

¹ A tanulmány a 2020 októberéig lezajlott K 116217. számú, valamint az NKFI FK 135186. számú munkálat támogatásával készült.

² DEME László (1959), *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Nytud. Ért., 20.) 7–12.; HAADER Lea (2014), A kritikai forráskiadások egy hozadékáról. Elvi megfontolások egy ómagyar hibatipológiához. In LACZKÓ Krisztina, TÁTRAI Szilárd (szerk.), *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*. Budapest, Eötvös Collegium. 87–103., 88–94.

³ Kathleen DOTY (2007), Telling tales. The role of scribes in constructing the discourse of the Salem witchcraft trials. *Journal of Historical Pragmatics* 8, 1. 25–41.; Peter GRUND et. al. (2009), Linguistic introduction. In Bernard ROSENTHAL (gen. ed.), *Records of the Salem Witch-Hunt*. Cambridge, University Press. 64–89.; Risto HILTUNEN (2010), Discourse and context in a historical perspective. On courtroom interaction in Salem 1692. In Shana-Kaisa TANSKANEN et al. (eds.), *Discourses in interaction*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company., 61–80.; Merja KYTÖ, Terry WALKER, Peter GRUND (2011), *Testifying to Language and Life in Early Modern England*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

⁴ Lásd még a szegedi lejegyzők kapcsán (BERENTE Anikó (2017), Nyelvjárási jelenségek vizsgálata a szegedi boszorkányperek egyik írnokának irataiban. In FORGÁCS Tamás, NÉMETH Miklós, SINKOVICS Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged, SZTE, 7–22.; a XVI. századi magánlevelek írnokainak azonosítása kapcsán KOCSIS Zsuzsanna (2018), *Misszilisek scriptorainak identifikálási lehetőségei*. PhD-értekezés, Budapest. KOCSIS Zsuzsanna (2020), *Kora újkori levélnokok. Kéazonosítási lehetőségek elmélete és módszerei*. Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. (Gondolat-Jel, 3.)

a sajátosságokat, amelyeket összefoglaló néven lejegyzői közbeavatkozásoknak⁵ nevezhetünk. A különböző fennmaradt források más-más szempontból érdekesesek a vizsgálatra.

Egy 1740-ből származó Zala megyei jegyzőkönyv szövegváltozataiban megmutatkozó különbségek – tágan értelmezett javítások, módosítások – elemzése kimutatta, hogy a kéziratok készítőjének lehettek a nyelvhasználatot idealizáló törekvései a grammatika és a szókincs terén is (főként a narráció részleteiben), ugyanakkor számos változtatás nem bizonyult következetesnek.⁶ Jelen vizsgálatban az azonos kéztől származó kéziratok szövegformálási mintázatainak összevetése rámutathat arra, hogy mennyire kerülhetett előtérbe az adott lejegyző saját nyelvhasználata, mennyiben kapott teret az aktuális tanúké – s ebben milyen (implicit) elvárások befolyásolták a lejegyzőt. Ugyanannak a szövegnek több eltérő kéztől származó változataiból pedig következtethetünk a hangjelölés egyénítő szerepére, a nyelvjárási variációk megjelenésére, a megnyilatkozók és a lejegyző közötti egyezkedésre.

A forrásról és a vizsgálati módszerekről, szempontokról

A XVI–XVIII. századi boszorkányperes⁷ tanúvallomások önálló szöveg-típust, műfajt alkotnak felépítésbeli és nyelvhasználati szempontból egyaránt. A legáltalánosabb meghatározásként a tanúvallomás egy szóbeli, majd írásban rögzített beszámoló az adott ügyhöz kapcsolódó tapasztalatokról az előzetes bizonyítási eljárás, azaz a cselekmény felderítésének részeként.⁸ A boszorkányság mint bűncselekmény számos cselekvést, szándékot sőt viselkedést foglalhatott magába, így az egyes (akár ismételt) kihallgatások igen változatos tartalmú tanúvallomásokat eredményeztek. Mivel számos körülmény gyanússá, így bizonyító erejűvé válhatott a hatóság sze-

⁵ HILTUNEN 2010; Peter J. GRUND (2007a), The Anatomy of Correction: Additions, Cancellations, and Changes in the Documents of the Salem Witchcraft Trials. *Studia Neophilologica* 79. 3–24.; Peter J. GRUND (2007b.), From Tongue to Text: The Transmission of the Salem Witchcraft Examination Records. *American Speech* 82, 2. 119–150.

⁶ Részletesen lásd VARGA MÓNIKA (2020), Rontás van a szövegen? A lejegyzési gyakorlatról boszorkányperekben. In BOROS István (szerk.) (2020), *Fideliter servanda. II. Scriptorium konferencia, Pannonhalma, 2018. május 7-8.* Budapest, Szent István Társulat. (Scriptorium, 2.)

⁷ A boszorkányüldözés és a peres források néprajzi hátterét összefoglalóan lásd SZ. KRISTÓF Ildikó (2014), Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In KLANICZAY GÁBOR, PÓCS ÉVA (szerk.), *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Budapest, Balassi Kiadó. 17–62., jogtörténeti szempontból újabb KÖNCZ Ibolya Katalin (2007), *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-Római Birodalomban és a Királyi Magyarországon.* PhD értekezés, Miskolc.

⁸ KÖNCZ 2007:194; KYTÖ, WALKER, GRUND 2011:11.

mében, olyan információk is rögzültek a jegyzőkönyvben, amelyeket manapság kihagynának, vagy átfogalmaznának.⁹ A boszorkánysággal vádolt személy viselkedése, így nyelvhasználata is fontossá, bizonyító értékűvé válhatott az ügy kivizsgálása során, így a tapasztalatokról való beszámolás-kor a felidézett diskurzusok is részletesen szerepelnek – gyakran a tisztázott, másolt jegyzőkönyvekben is. A szövegekre jellemző változatosságnak, részletességnek és a mindennapi nyelvhez való kapcsolódásnak köszönhetően tehát a boszorkányperes tanúvallomások különösen értékes és kutatásra érdemes forrásnak számítanak.¹⁰

A jelenleg részletesen vizsgált anyag két részből áll. Egyrészt szó lesz két részletes tanúkihallgatási jegyzőkönyvről Bihar megyéből Esztár, illetve Bakonyszeg (mai nevén Bakonszeg) területéről: e forrásokat az kapcsolja össze, hogy az íráskép és a hangjelölés alapján egy kéz lejegyzésének tartathatók annak ellenére is, hogy az egyik irat 1715-ből, míg a másik 1731-ből származik.¹¹ A másik forrás egy jegyzőkönyvnek a két változata Jabloncáról (Abaúj-Torna megye), 1736-ból. Az első szövegváltozatban mind a hangjelölés, mind az íráskép alapján több kéz közreműködött, a másik végig egy kéz munkája (ez utóbbi azonban az előző változat egyik kezével sem egyezik – a margón található javításokat, valamint az autentiáció alkalmával elhangzó bővítéseket rögzítő kézzel mutat hasonlóságot).¹² Az utóbbi szöveg mindkét változata hozzáférhető bárki számára elektronikusan, a Történeti magánéleti korpuszból.¹³

Az egyes boszorkányperes ügyekhez tartozó iratok fennmaradása nem egységes, miközben a forrásokat számos tekintetben jelentős változatosság

⁹ Napjaink jegyzőkönyvezéséről: DOBOS Csilla (2010), Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. In SZABÓ Miklós (szerk.), *Nyelvében a jog – Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc, Bíbor. 193–228., VINNAI Edina 2010. A diskurzus kötött rendje: Kihallgatás és jegyzőkönyvezés a magyar büntetőeljárásban. In SZABÓ 2010:153–192., a történeti anyaggal összevetve VARGA Mónika (2018), *Boszorkányperek lejegyzési és kommunikációs stratégiái – Módszer, párhuzam, problémák*. *Magyar Nyelv* 114, 2. 185–200.

¹⁰ Részletesen: VARGA Mónika (2019) *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátosságokra*. Budapest, PhD-értekezés.

¹¹ A kéziratok lelőhelye: OSZK kézirtattár, jelzetük Fol. Hung. 973 Cina Ferencné és Nagy Mihályné elleni vizsgálat (1715–1716), Esztári Nemes Pálné elleni tanúvallatás (1731).

¹² A kéziratok lelőhelye Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, jelzete MNL OL P 157 0006 IX. 0013, Abaúj-Torna megye és az Esterházy család szádvári úriszékének pere Beke Istvánné ellen, 1736.

¹³ A betűhű szövegek önmagukban és hangjelölésileg egységesített, morfémahű átírással együtt is elérhetők, az adatbázis részletes leírását lásd DÖMÖTÖR Adrienne, GUGÁN Katalin, NOVÁK Attila, VARGA Mónika (2017), Kiütkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113. 85–110., Attila NOVÁK, Katalin GUGÁN, Mónika VARGA, Adrienne DÖMÖTÖR (2018), Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52. 1–28.

jellemzi, így a vizsgálati módszereket a szövegekből kiindulva érdemes meghatározni – a más műfajokra vagy más nyelvű boszorkányperes jegyzőkönyvekre vonatkozó korábbi megfigyeléseket, megállapításokat is szem előtt tartva. A vizsgált iratok eltérő jellemzői részben más-más elemzési szempontokat helyeznek előtérbe. Az azonos kéztől származó jegyzőkönyvek esetében a lejegyzési mintázatok és azok lehetséges motivációi mutatathatók ki,¹⁴ míg az eltérő kezek esetében markánsabban merül fel a hangjelölés és az íráskép – beleértve a rövidítéseket, tagolást stb. – egyénítő, azonosító szerepe.¹⁵ Kéziratokról lévén szó, közös szempont a javítások, módosítások alkalmazási sajátosságai,¹⁶ valamint a hangjelölés kapcsán felmerül a nyelvjárási jellemzők megjelenése.¹⁷ Ez utóbbi azért lehet tanulságos, mert ha korabeli – spontán – normatörekvések¹⁸ kimutathatók a tanúvallomások irataiban, azok összevethetők más szinterek (irodalom, magánlevelezés)¹⁹ kapcsán megfigyelt jellemzőkkel.

A szövegekből való kiindulás része a kéziratokból készített betűhű átírás, ez a fázis rávilágít a vizsgálható elemekre, jelenségekre, ahogy arra is, hogy mely tényezők azok, amelyek ezúttal korlátozottan vehetők figyelembe a kézazonosítás tekintve. Megfigyelhető például – ahogy a korszak más forrásaiban, például a magánlevelekben is –, hogy a nagybetűzés előfordulása nem rendszerszerű (maguk a betűformák és azok mérete sem feltétlenül egységes az adott szövegen belül). A köznevek éppúgy kezdődhetnek nagy-

¹⁴ Az 1692 körül zajlott salemi boszorkányüldözés dokumentumai alapján lásd DOTY 2007.

¹⁵ Lásd még Risto HILTUNEN, Matti PEIKOLA (2007), Trial discourse and manuscript context. Scribal profiles in the Salem witchcraft records. *Journal of Historical Pragmatics* 8, 43–68. 41–52.; GRUND 2007a; GRUND 2009.

¹⁶ Módszertani szempontból kódexek kéziratai alapján: HAADER Lea (2004), A Nyulak szigeti scriptorium mint műhely. *Magyar Nyelvőr* 128, 2. 196–205.; HAADER Lea (2009), Írásbeli megakadási jelenségek történeti pszicholingvisztikai szemszögéből. *Magyar Nyelvőr* 133, 2. 48–65.; 2014; HAADER Lea (2018), Tükröt tartó korrektúrák. In BOROS István, TAKÁCS László (szerk.), *Litteris vincimur. I. Scriptorium konferencia, Vác, 2017. május 11–12.* Budapest, Szent István Társulat. (Scriptorium I.) 17–31.; KOC SIS Zsuzsanna (2019), Hibatipológiai vizsgálatok lehetősége a missziliskutatásban. In HAADER Lea, JUHÁSZ Dezső, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf, TERBE Erika, C. VLADÁR Zsuzsa (szerk.), *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet* III. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 238–250.

¹⁷ Egyes szegedi írnokok nyelvjárásáról lásd BERENTE 2017, levelek íródeákjainak azonosítása kapcsán lásd KOC SIS Zsuzsanna (2015), Nyelvjárási jegyek szerepéről a missziliskutatásban. In BÁRTH M. János, BODÓ Csanád, KOC SIS Zsuzsanna (szerk.), *A nyelv dimenziói. Tanulmánykötet Juhász Dezső tiszteletére.* Budapest, ELTE BTK. 73–78.; KOC SIS 2018:117–134.

¹⁸ A városi jegyzőkönyvekkel kapcsolatban: NÉMETH Miklós (2004), *Nyelvjárási, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvvaltozatban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

¹⁹ DEME 1959:84; JUHÁSZ Dezső (2018), A nyelvjárások történetéből. In KISS, Jenő, PUSZTAI Ferenc (szerk.) *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 314–349. 333–336.

betűvel (például a Bihar megyei 1715-ből származó szövegben ilyen a *Boszorkány*, *Seprütt*, *Zöld Béka* stb.), míg a tulajdonnevek nem mindig kaptak nagy kezdőbetűt (például a jabloncai jegyzőkönyvben a boszorkánysággal vádolt Bekéné kis kezdőbetűvel is megjelent). Az sem példátlan a korszakban, hogy a szavak közben bizonyos grafémáknak a nagybetűs változata szerepel.

Az elválasztás szintén kevésbé releváns szempont (a részletesen vizsgált szövegekben előfordulnak, megjelenésük azonban különösebb sajátsgot nem mutat). A rövidítések egy része visszatérő megoldás, például a formulák gyakran ismételt szavaiban, mint *vármegye* (*Vřrmegye* vagy *Vrgye*), *látta* (*L:*), *nemes* (*N.*), *tekintetes* (*T.*). A hangjelölést tekintve általános jelenség a nazálisok (grammatikai funkció esetén is, pl. *urā* 'uram') és a kettőzött mássalhangzók rövidítése (akkor is, ha az egyik szótőhöz, a másik a toldalékhoz tartozik is, pl. *Istvanak* 'Istvánnak'). Szintén több kéziratban is jellegzetes az olyan gyakori toldalékok rövidítése, mint a *-nak/-nek* (utóbbi névszói és igei tő esetén is, például a múlt idő változatában, *gyanakodtanak* 'gyanakodtanak') vagy a *-ban/-ben*. Az eddigi tapasztalatok alapján kevésbé alkalmas a lejegyzői azonosítására a rövidítés szempontja; annyit érdemes megjegyezni, hogy két Bihar megyei kéziratban a jelzett toldalékokat és lexémákat érinti a rövidítés, a nazálisokat és a kettőzött mássalhangzókat nem.

Vizsgálható az íráskép részeként a szövegtagolás, a központosági jelek fajtája és helyzete. A Bihar megyei kéziratokban elsősorban a vesszővel tagolás jellemző; a bakonyszegi iratban több tagmondat egység jelöletlenül van összekapcsolva, rendszeresség kevésbé mutatható ki. Időnként az idézetek és a narratív részek elkülönítésekor jelenik meg tagolójel (az egyes forrásokra az évszámon kívül a lelőhely rövidítésével hivatkozom):

1715: Eczakanak idein mikor Nagy Mihályrul Takács Istvánnál hozzám jön, kerdem Nagy Mihálynetul tudgyae illyenkor az kōld Ura hol kār kōld, kire felel Nagy Mihályné nem tudgya mert az Uram mellé csak egy Seprütt tiszek vagy valamitt akár hol el jarhatok éczakann, egykor ugyan ezen Fatenst Nagy Mihályné meg fenyegetett az fenyegetis után az csoklás mindgyárt rajta esik es egy egisz Nyáron gyōtrōtte az Csoklás annyira hogy majd meg holt utanna (OSZK)

1731: Egyebet a' Fatens nem tud Boszorkánysága iránt Nemes Pálnénak, hanem hallotta a' Menyitül Nemes Mihálynetul edgyütt edgy házba'²⁰ lakván hogy mondotta Nemes Pálnénak ne fenyegeess engemet mer[t]

²⁰ Az a fölötti és melletti ékezetek a jellegzetes *-ban/-ben* rövidítést próbálják érzékeltetni.

minden gyermekemett te ötöd meg te tötöd nyomorikokka, melyre felelt Nemes Pálne ötte az Ördög a' te magad rosszasága ötte meg, mert imitt amott koresomákon iszol s. tancsolsz abbā' nyomorikok a' gyermekek hogy gondgyokatt nem viseled (OSZK)

A jabloncai jegyzőkönyv egyik változatában szintén több tagmondategység kapcsolódik egymáshoz jelöletlenül, a 1b változatban tagolás jelöltebb:

1736: az Csobadÿ Andras dißna menven az kertben malaczostül, utana be menven az Bekéné dißszna, azomban az Bekéné dißna, az Csobadÿ Andra dißna alatt livö malaczokat, ugy mint harmat, megette volna, és az többit ößve törte rontotta, ugy, hogy csak egy maradat, éppen ['épen'] kezülek (OL)

Amint látható, a többször kitett tagolójelekből nem feltétlenül következtethetünk arra, hogy a kérdéses szöveg központosítása a napjainkban megfelelőhöz közelít, ahogy arra sem, hogy ezek a lejegyző nagyobb a mondattani tudatosságát tükrözik.

A javításokat, módosításokat tekintve azt mondhatjuk, hogy a két Bihar megyei jegyzőkönyvben mindössze egy-egy törölt szó található, így mindkét szöveg igen rendezett képet mutat. A jabloncai kihallgatás időben korábban tekintethető változata több törlést, időnként betoldást is mutat, illetőleg néhány javítatlanul hagyott tévesztést, például: *az Labad faj tenek '(te)neked' Aszonyom*, vagy éppen: *kerte az fatens feleset* ('feleségét'). A második változatban a tévesztések nagy részét is javítja a lejegyző; a törléseket, betoldásokat a jelzéseknek megfelelően követi. Ebben a változatban igen kevés saját javítás figyelhető meg, mint a következő betoldás [ ]-ben jelezve: *hanem Csobadÿ Andrastul hallotta, hogy [az élivel vagta légyon]*. Nem példátlan azonban az sem, hogy az akár hibának is tartható, de legalábbis kevésbé egyértelmű részlet mindkét változatban megtalálható: *Latot Bekenet kepiben edgy szemelt allani* vs. *latot Bekénét képpében egy személyt alni*. A későbbi szövegváltozat összességében nem tartalmaz olyan szókincsbeli vagy grammatikai módosításokat, amelyek a javítás kategóriáját kitágítják.²¹ A második változat írója kapcsán tehát nem számolhatunk be különösebb nyelvhasználat-idealizáló törekvésekről, igényekről.

Az eddigi tapasztalatok alapján a rendszerszerű hibák és javításaik mellett a hangjelölés, a fonéma-graféma megfelelés bizonyos sajátosságai le-

²¹ Szemben a korábban vizsgált Zala megyei szövegváltozatokkal, ahol számos módosítás volt megfigyelhető; részletesen lásd VARGA 2020.

hetnek egyénítő szerepűek, főként a kódexirodalom alapján.²² A XVIII. század során, de már a megelőző időszakban is az figyelhető meg, hogy bár egy-egy graféma számos formában megjelenhet, maga a fonéma–graféma viszony a korszakra egységesebbé vált, mint a korábbi évszázadokban.²³ Éppen ezért már az a kérdés is vizsgálatot igényel az egyes kéziratok esetében, hogy rendszerszerű megoldásokról van-e szó, amelyek inkább a szövegtípust jellemzik, vagy valóban árulkodó hangjelölési sajátosságnak tekinthető-e az adott megoldás. A XVII–XVIII századi tanúvallomások kézírataiban például még mindig igen általánosnak tekinthető az *y* (*i*, esetleg *j*) változatoként a *j*, az 'sz' hangértékben megjelenő *β*, ahogy a hosszú *f* graféma is.

További szempont, hogy rendszerszerű változás vagy inkább váltakozás figyelhető-e meg a kérdéses időszakban. A mássalhangzók közül a 'gy' hangértékű grafémák mutatják a legnagyobb változatosságot a korszakban, jelölheti például *gj* és *dgy* (pl. *edgyütt*); az sem példátlan, hogy betűkapcsolat helyett a *g* grafémájára kerül jelölés, mint egy 1699-ből, Bihar megyéből származó iratban,²⁴ ahol a *g* felső részéhez kapcsolódik egy [']-szerű hurkos vonás. E kéziratban szintén megfigyelhető kézváltás, ott *gy* jelöli a fonémát, így variációról, nem pedig változásról beszélhetünk. E hang jelölésének megállapodatlan voltára utal az is, hogy a 18. századi szövegek egy részében is a *g* grafémáján jelölődik az ejtésbeli többlet egy hurok (1728, Pozsony megye)²⁵ vagy épp félbehagyott betűzár (az *y* alsó része) formájában (1750, Csongrád megye);²⁶ kézváltáskor ugyancsak megjelenik a *g+y* betűkapcsolat. Az említett kéziratokban az *ny* fonéma jelölése teljesen megfelel a mainak, minden szövegben *n+y* betűkapcsolat jelöli, a *gy* írásbeli variánsainak megjelenése tehát nem kifejezetten a palatális jelleggel magyarázható.

A hangjelölés egyénítő szerepe az eddigi feltárások alapján a grafémák formájával együtt értelmezhető. A továbbiakban a részletes elemzésre választott szövegekről lesz szó.

²² HAADER 2004; 2009; 2014. A magánlevelek alapján e szempont is csak megszorításokkal alkalmazható, vö. KOC SIS 2018; 2019.

²³ KOROMPAY Klára (2003), Helyesírás-történet. In KISS Jenő, PUSZTAI Ferenc (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris. 697–704.; KOROMPAY Klára (2018), Helyesírás-történet. In KISS Jenő, PUSZTAI Ferenc (szerk.), *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 90–95. További szempont a korszak nyomdászainak egységessítő törekvése, beleértve a markánsabb nyelvjárási(as) jelenségek kerülését is: JUHÁSZ 2018:315.

²⁴ Jelzete: HBmL, IV., Bihar m. L., A., 6/b 2., 1699. Derecske mezőváros pere.

²⁵ A kézirat lelőhelye Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, jelzete: MNL_OL_P_0199_XXII_0002.

²⁶ Linka Mária boszorkánypere: a kézirat lelőhelye Csongrád Megyei Levéltár, Szentesi Levéltár, jelzete: CsmL, IV. Csongrád m. L., A., (IV.) 53/a, Úriszéki iratok levéltári gyűjteménye Bűnbéli jkv. Hódmezővásárhely, 1750.

*Eseti elemzés a diskurzusmintázatokról egyező kézből,
eltérő időszakokból*

A boszorkányperes tanúvallomások rögzítése mind a felépítést, mind a „megszövegezést” illetően jellegzetes és változatokban realizálódik, így ha egyes megoldások jellemzőek, ismétlődnek, akkor szintén lehet azonosító szerepük a lejegyzőre nézve. A korszak lejegyzőinek egyfajta egyensúlyt kellett elérnie: egyrészt a tanúkat a körülmények szerinti beszámolásra szólították fel, és bármiféle információ, megjegyzés, vélekedés bizonyító erejűvé válhatott. Másrészt tekintettel kellett lenni a későbbi olvasó igényeire, hogy követhetők legyenek a vallomásban rögzített események és azok körülményei, a korabeli jogi kontextusnak is megfelelő formában. Jóllehet az egyes beszámolók felépítése alapvetően sematikusnak tűnhetnek, mégis minden fő egység kínál választási lehetőségeket, beleértve a formulákat is. A jegyzőkönyv elején szerepelhetnek a kihallgatás közvetlen körülményeire vonatkozó információk – a szolgabíró és az esküdt kiléte, a megbízó hatósági személyek, a kihallgatás helyszíne, esetleg a vádlott neve:

1715: Mj alább meg irt Tekentetes Nemes Bihar V̄rme gyének Ordinarius Szolga Biraja, es Juratus Assessora, Tekéntetes Nemes Vrme gyénktől lött Exmissionk mellett Bakonszegiek Instantiajara. Jöttünk ide Nemes Bihar Vrme gyebe Bakonszegh nevő Helybe' Collateralis Inquisitionak peragálásra, melly is ez ide alább meg irt punctumok szerint következik (OSZK).

Ez a formula szerepelhet latinul is és magyarul is (több vagy kevesebb információval), de el is hagyható, az 1731-es kihallgatásnál például nincs ebben a formában feltüntetve. A tanúknak feltett kérdések, amelyekre *punctum*-ként utalnak, szintén eltérőek lehetnek mind a forma, mind a tartalom tekintetében. A megformálást tekintve választhatott a lejegyző, hogy második vagy harmadik személyben szólítja-e meg a tanúkat. A tartalom tekintetében pedig szempont lehetett, hogy volt-e a hatóságnak valamilyen konkrét ügyről előzetes ismerete. Az sem példátlan, hogy idéznek benne a boszorkánysággal vádolt személytől:

1715: kiröl hallottad volna olly szótt melly aszt mondotta volna, eczákának idein csak egy seprütt tiszten az Ura melle es valaholott járjon eczákán az Ura nem tudgja (OSZK).

Az utóbbi kérdés a háttér információk meglétére példa. Ebben az esetben egy kérdőpont szerepel, ugyanakkor a puhatolódzó kérdésfeltevés, amikor bármi gyanús lehet, több részre is osztható:

1731: 1 Tudgyaé L: vagy Hallottaé a' Tanu itten Esztáb' Lakos Nemes Pálnénak nyilván való Boszorkányságátt, vagy is olyan cselekédésitt is a' mellyek közelittethenénk az olyan Boszorkányi mesterséghez²⁷ illendő dolgokhoz.

2do Valamelly büvös bájos babonaságátt vesztisit vagy abbul való gyógyításátt

3tio. Boszorkanyokkal való cimboralkodását vagy ezekhez hasonló dolgait.

4to. Kitt tud magánal jobb Tanutt ezen dologb' hitj után mondgya meg (OSZK).

A fenti megfogalmazásra azért is van lehetősége a hatáságnak, mert a kor szak boszorkányságra vonatkozó büntetőeljárásain nem kifejezetten tettenérésről, hanem a büntettek előzményeiről, a vádlott előéletéről számoltak be a tanúk.²⁸ Ahogy látszik, a korábbi kihallgatásnál második személyben szólnak a tanúhoz; a válaszok első személyben szerepelnek, illetve keveredik az első és a harmadik személy. A későbbi iratban harmadik személyű a megszólítás; a beszámolókbán is harmadik személy utal a tanúkra. Ez a különbség azonban nem jelenti azt, hogy az utóbbi szövegek inkább képviselik hivatali stílust, mint az első személyű vallomások. A jelenkori jegyzőkönyvezésre jellemző az első személyű narratíva, jóllehet számos átalakítás figyelhető meg bennük az elhangzottakhoz képest.²⁹

A kérdőpontok után szerepelnek a tanúvallomások. Minden beszámoló elején megtalálhatók az egyes tanúkra vonatkozó információk (a név mellett a kor, a családi viszonyok, valamint a vallomás előtt tett esküre vonatkozó megjegyzés szerepel). Ez utóbbi szintén lehet teljesen latin vagy teljesen magyar nyelvű, emellett a kettő keveréke sem példátlan. A Bihar megyei iratokban latinul szerepel a tanúk azonosítása.

A részletes tanúvallomások felépítése szintén eltérő lehet arra nézve, hogy szerepel-e bennük rövid reflexió az egyes kérdőpontokra, vagy sem. Az 1715-ös szövegben egy punktum tartalmazza az összes feltett kérdést, így a válaszok is egybefüggően szerepelnek, míg az 1731-es jegyzőkönyvben a nyitott, általános kérdésfeltevések ellenére is megjelenhetett a válasz előtt a punktum száma (nem minden tanúnál):

1731: Ad 1mū nihil. Ad 2dū. Hallotta meg holt Molnár Istvánk szájából hogy mondotta [...] (OSZK).

---

²⁷ Az *es* betűkapcsolat olvasata javítás miatt nem kétségtelen.

²⁸ KONCZ 2007.

²⁹ DOBOS 2010.

A történetmondást tekintve szintén mutatkoznak különbségek – ezek esetében azonban már felmerül, hogy a lejegyző (a lehetőségekhez képest) többé-kevésbé hűségesen rögzíti az elhangzottakat, így az egyes tanúk nyelvhasználata jelenik meg, nem a pedig a hatóság tagjaié. Ilyen eltérési lehetőség a felidézés, az időviszonyítás módja. Az 1715-ből származó szövegben több tanúra jellemző, hogy a múltbeli eseményeket egy közelebbről meg nem határozott *egykor* kezdetű időviszonyítással vezet fel és kapcsolja a kihallgatás szituációjához:

1715: egykor ugyan ezen Fatenst Nagy Mihályné meg fenyegetett az fenyegetis után az csoklás mindgyárt rajta esik [...] egykor jól tartya Borral Nagy Mihalynétt, annak utanna rea olvas Nagy Mihályné az Fatensre s. azonnal meg gyógyul a' Csoklásbul [...] Nagy Mihályné egykor kerdj töllem betege az Feleséged még [...] egykor éczakának idein az Istalloba' fekszem Nagy Mihályne csak előmbe' áll s. azt mondgya [...] (OSZK).

Néhány további esetben még ennyi – mások számára is támpontot nyújtó – időbeli felvezetés sem szerepel (*Eczakanak idein; Gyermek ágyba' fektetem; Ebren voltam semmit nem aluttam éczakánn*). Ez a fajta, erősen a közös-kölcsönös háttértudásra alapozó időviszonyítás a hétköznapi, természetes nyelvhasználatot idézi fel. Ezt a hatást erősíti, hogy gyakran maga a történetmondás is jelen idejű (*praesens historicum*), a fentiekén kívül: *hozám jön, kérdem, felel, fekszem, [topogást] hallok, be jön, előmbe allanak, felelem, mondgya*. Mindössze egy tanú reflektál közvetlenebb módon arra, hogy mennyivel korábban történt az eset a kihallgatás idejéhez képest: *Most negyedik esztendeje*. Ebben a beszámolóban is megjelenik a jelen idejű történetmondás: *hallok kis Gyermek rivást, az alatt csak az fejemhez áll Nagy Mihályné [...] könyörgök az Istennek csak meg indul Nagy Mihályné az fejem felül az kis Gyermek az ölébe' el viszi nagy Siva riva az Gyermekett*.

Az 1731-ből származó iratban többször megjelennek a közvetlenebb időviszonyítások is, például a vallomás kezdetén: *Vallya a' Fatens amint rea emlékezik Circit' mint 9dik esztendöbe' [...] Vagyon már circit' 8. esztendeje [...] edgyszer ismétt harmadik esztedeje*. Nem példátlanok ugyanakkor az *egykor, edgy alkalmatossággal, más alkalmatossággal* típusú felvezetések és a jelen idejű narratíva sem (jóllehet a különböző múlt idők jellemzőibek).

Mindkét beszámolót át- meg átszövik a felidézett közlések, párbeszéddek, amelyek szintén erősen kapcsolódnak az élőbeszédhez, bizalmas vagy épp indulatos megszólításokkal, említésekkel: *édes Gazda Úr, Varj Varj rea te Molnár, te nyilván való Boszorkány, eb mivellye eb a' lelked, varjon rea a' kutya születte*. Az ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulások lejegyzése,

a felidézett gondolatokra, érzésekre vonatkozó utalások megőrzése azt mutatja, hogy a lejegyző mindkét irat rögzítésekor tekintettel lehetett arra, hogy legalábbis a nyelvhasználati jelenségek szintjén hűen kövesse az elhangzottakat. Azt természetesen nem állíthatjuk, hogy szószerinti visszaadásra törekedett, mindenesetre arra sem, hogy a hasonló, az „ügyre” látszólag nem tartozó részeket mellőzze.³⁰

Ami a diskurzusztruktúrákat és a kommunikációs kontextust illeti, a két szöveg összességében rámutat a tanúvallomás rögzítésének számos ponton kínálkozó választási lehetőségeire a felépítést és a formulákat tekintve is, s ez kevéssé indokolható azzal a ténnyel, hogy a két szöveg keletkezése között több év telt el. – Ahhoz, hogy a fenti tényezők alapján lehessen azonosítani egy lejegyzőt, jóval több forrás ismeretére lenne szükség egyazon kéztől.

Eseti elemzések a hangjelölés köréből

A Bihar megyei szövegek esetében a kézazonosságra a paleográfiai jellemzők mellett a hangjelölés alapján is lehet következtetni. A közös jellemzők egy része a feltételezhető ejtést is tükrözhet, például a megnyúlt mássalhangzót a *tölle – töllem* esetében. Bizonyos esetekben az ejtészváltozatok területi kötöttsége mutatkozik meg, mint az egységesen zártabb (középső helyett felső nyelvválású) toldalékok: *Csoklásbul, szajából, almabul* [’álmából’], *Debreczenbül, kertekbül, Mihálynétül, felül* ’felől’. A legfeltűnőbb – és a nyelvjárási csoportra azóta is jellemző³¹ – sajátosság a szövegben az *i*-zés (a magánhangzó hosszúságának jelölése a korszakban nem feltétlenül volt egységes vagy következetes): *livén, migyen, tiszén, tiszek, szemilly, egisz, idejín, fenyegetis, jaj veszikel, vehettik, felit* stb. Láthatóan a szó hangsúlyos első, és további szótagjaiban, valamint a toldalékokban egyaránt megjelenhet az *-i* ejtészváltozat. További szempont, hogy az *i*-zés a tanúknak feltett kérdésekben is megjelenik (ahogy a fentebbi példákból is látszik: *tiszén, szemilly, vesztisit, cselekédésitt* stb.); ezek egyértelműen a hatósági személyektől származnak, s arra engednek következtetni, hogy legalábbis nem került a lejegyző ennek az ejtészváltozatnak a rögzítését, spontán normatörekvéseit nagy valószínűséggel nem érintette.

Mindkét kéziratban előfordul az *e* grafémák egy része fölött hurok formájú jelölés [è], azonban hangértéke – pontosabban hogy zárt *è*-t jelöl-e, és ez valóban ejtészbeli jellemzőt tükröz-e – az eddig ismert anyag alapján

³⁰ Ezen a téren a boszorkányperes tanúkihallgatási iratok feltűnően különböznek a napjainkra jellemző jegyzőkönyvezéstől mind a gyakorlat, mind az elvek terén (részletesen l. VARGA 2018).

³¹ JUHÁSZ Dezső (2001), A magyar nyelvjárások területi egységei. A nyelvjárási régiók. In Kiss Jenő (szerk.), *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 262–316. 288.

bizonytalan.³² Külön kutatást igényel annak a meghatározása is, hogy a korszakban e területen ismeretes és használatos volt-e ez a variáns (a jelenkori nyelvjárási régiók leírásában a „még zárt *ë-ző*” települések elkülönültek a hajdú-bihari csoporttól a közép-tiszántúli részlegbe).³³

Néhány szóban előfordul hangsúlyos *ö*-zés mind a két iratban: *ötted*, *öttik* 'ették', *tötted*, *vöttik*, *lött*. A nyelvjárási szakirodalom külön kezeli a *lesz* – *tesz* – *vesz* tőtípusú igéket az *ö*-zés szempontjából, ugyanis ezek olyankor is váltakozhatnak az *ö*-s változattal, ha a fonémakörnyezetre – vagy épp magára a területre – egyébként nem jellemzők az ajakkerekítéses változatok.³⁴ Az *eszik* ezen változatai a Történeti magánéleti korpusz alapján más Bihar megyei településről (Újfalu, Kismarja, Olaszi, Sámoson) származó szövegben megfigyelhetők, valamint Bereg és Szabolcs-Szatmár megyében (Gelénes, Lövő, Döge, Eszeny, Eszlár stb.) szintén kimutathatók a szövegtípusban – jöllehet alapvetően nem számítanak *ö-ző* területeknek. Mivel a variáció csak bizonyos lexémákat érint, és azok egy része *e*-s változatban is megtalálható a szövegekben, inkább szabad váltakozásnak tekinthetjük a jelenséget, semmint területi sajátosságnak.

A jabloncai szövegváltozatok kapcsán, ahogy arról volt szó, a diskurzus-mintázatokat tekintve a két változat nem különül el számottevően, a későbbi változat követi a korábbi iraton jelzett törléseket, marginális és interlineáris betoldásokat, ezeken felül azonban a beszámolókon érdemében nem változtat. E kéziratok esetében tehát a hangjelölés egyénítő szerepe merül fel, az első szövegváltozat különböző kezei esetében éppúgy, mint a második szövegváltozat egyetlen keze esetében. Utóbbiról előljáróban az mondható el, hogy önálló hangjelölést mutat, nem veszi át teljesen a szövegelőzmény fonéma–graféma megfeleléseit. Megfigyelhetők ugyanakkor közös sajátosságok is. A korszakban kevésbé szokványos, e kéziratban azonban több kéz is a következő írásmódot alkalmazza: *jódul* 'gyógyul'. Ez azonban nem nyelvjárási kötődésű, hanem archaikus, szó eredetét (*jó~jobb*) közvetlenebbül érzékeltető változat.³⁵ Morfofonológiai szempontból szintén közös – akár területi – változat a *diszna* 'disznaja'. A bihari iratokhoz hasonlóan

³² A korszakban nem általános az *e* ezen változatának jelölése (KOCIS 2018:126, JUHÁSZ 2018:326–328), gyakran az *ö*-zéssel való szembenállásban ad *ë*-t kikövetkeztetett olvasatként a szakirodalom akkor is, ha az külön jelölést nem kap, például: PAPP László (1959), *XVI. század végi nyelvjárássaink tanulmányozása*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Nyelvtudományi Értekezések, 19.) 12–14, 60. Más hanghű olvasatok esetében is ez a gyakorlat olyankor is, ha a „nyílt *e* és a zárt *ë* megkülönböztetésére nincs határozott törekvés” JUHÁSZ 2018:333–334.

³³ Részletesen lásd JUHÁSZ 2001:288–290.

³⁴ PAPP 1959:59; NÉMETH 2004:28–55; Újabban és módszertani szempontból lásd KOCIS 2018:129, 131–132.

³⁵ BENKŐ Loránd (főszerk.) (1967–1976), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest, Akadémiai Kiadó.

a jabloncai forrásban is egységesen zártabb változatban jelennek meg *-tól/-től, -ból/-ből, -ról/-ről* toldalékok, még hozzá mindkét változatban, a különböző kezek esetében egyaránt: *masoktul, ebül* 'ebből', *buzabul, zabbul, Labarul, ujjadrul* stb.³⁶

Bizonyos értelemben közös jellemző, hogy keveredést mutatnak a más-salhangzók kapcsán a palatális változatok – mindkét szövegváltozatban: *szenyved ~ szenved, Mártony, gongya ~ gonydgya*; a főnévi igenév képzőjének variánsai is megjelennek: *kérnyi~kérni, niznyi* ('nézni'), *panaszolkodnyi, lünyi, jöjni ~ jünnyi*.

A rövidítések kapcsán volt arról szó, hogy egyes kéziratokban a más-salhangzók kettőzése gyakran rövidítésjellel fejeződik ki. A két szövegváltozat e téren eltérő megoldásokkal él, az első változat kezei általában kiírják a kettőzött megoldásokat, míg a második szövegváltozat keze többször írja a rövid változatot rövidítésjel nélkül, például: *Istvanne ~Istvane* ['István-né', *Lenni ~ leni, allani ~ alni* ['állni']. Más esetekben a későbbi kéz kettőzéseket jelez, nem feltétlenül az ejtést vagy az értelmezést tükrözve, például: *éppen* 'épen', *képpében* 'képében', *tutt* 'tud'.

Az első változat első kezénél felmerül az ejtés-írás megfeleltetésének problémája, például hogy az *-e* kérdőpartikula *i* (*j*) változata az ejtést tükrözi-e: *Tudgyaj, Lattaj, Hallottaj ~ Tudgyaé, lattaé, hallottaé*.

Egyes területinek látszó ejtési variációk, tendenciák a különböző kezek írásváltozataiban is megmutatkoznak – jóllehet nagyobb mértékű általánosítást e néhány előfordulásból nem tehetünk. A legfeltűnőbb, területi kötöttségű váltakozás az illabiális variánsok megjelenése, például az 1. változat (1. kéz) *Files [Bagoly]* (a későbbi szövegváltozatban az ezt a kifejezést tartalmazó beszámoló nem szerepel). A kézváltások ugyanakkor jelzik az esetleges szabad váltakozásokat e téren is:

- a) változat (1. kéz) *füreftették, megfüreftették*, (2. kéz) *füröftö*, (5. kéz) *Föreftetik* 'füröszötték' — b) változat: *fürefteték*
- a) (1. kéz) *Erdeg atta Bekénj*, (2–3. kéz) *hol hordoz az Ördög* — b) *ördeg*
- a) (2. kéz) *terdetül* (4. kéz) *tirdiig* — b) *tördgyétül; térdgyik*
- a) (2. kéz) *egetteti, ejelem* — b) *igetetti, ijelem*
- a) (1. kéz) *fejiredet* — b) *fejéredet* 'fehéredett'

Ahogy látszik, az *i*-zés ebben a forrásban is teret kap, váltakozást mutatva. A későbbi szövegváltozat helyenként mintha kerülné a zártabb formát; a korábbi változat negyedik kezénél például az alábbi változatok szerepelnek: *kirte, Bekinni* (= *Bekéné*, a vádlott), *nilkül, tirdiig, lißen, tehin* – ehhez

³⁶ Az ejtészváltozat többé-kevésbé megfelel a korszakra más források alapján meghatározott helyzetnek (BENKŐ 1957:81. Lásd még az oldalszám nélküli A/1 és A/2 térképlapot).

képezt a későbbi verzió *e~é* változatokat alkalmazza. Máskor azonban (ahogy a fenti példák egy részében is) épp fordított a váltakozás megjelenése: *kerte ~ kírte* ('kérte'). A nagyfokú keveredés miatt nem magától értetődő, hogy a későbbi változatban normatörekvés eredménye-e a változatok kerülése (vagy ha az, akkor máshol miért választja az *i-ző* variánst az eltérő minta ellenére).

Ritkán – szintén szabad váltakozást mutatva – az *ö-zés* is előfordul mindkét szövegváltozatban, például: (közös) *lött, lölt*, 1a. (2. kéz) *kelletett ~ b. köletet*.

A teljesség igénye nélkül is elmondhatjuk azt, hogy a hangjelölés tekintetében az első szövegváltozaton belüli kézváltások jó néhány különbséget mutatnak, a későbbi másolat ezek egy részét azonban nem veszi át, hanem saját megoldást alkalmaz – a paleográfiai sajátosságokkal együtt nézve akár egyénítőnek tekinthető módon és mértékben. Másolásról lévén szó, valószínűleg ez tükrözi kevésbé az elhangzott ejtészváltozatokat, jóllehet a területi sajátosságok is megmutatkoztak, ha nem is következetesen. Annak eldöntése, hogy időbeli, területi vagy pusztán jelölésbeli variációról beszélhetünk az egyes jelenségek esetében, további kéziratok bevonását igényli a területről.

Összegzés, további teendők

A tanulmány igyekezett néhány adalékkal szolgálni a boszorkányperes tanúvallomások lejegyzőire jellemző nyelvhasználat kérdésköréhez két önálló tanúkihallgatás és egy jegyzőkönyv két változatának részletes elemzésével. Mind a diskurzusbeli mintázatok meghatározását, mind a hangjelölés és a nyelvjárásiasság vizsgálatát a kéziratok betűhű átírása előzte meg. Ez utóbbi fázis a gyakorlati szempont mellett módszertanilag is fontosnak bizonyult, ugyanis a Bihar megyei szövegek hozzáférhető szövegközlése nemcsak a hangjelölés terén van (vállaltan) egyszerűsítve, hanem a szöveg tartalma is gyakran módosítva jelenik meg. Csak néhány példa:

1715: megkanyarítom a pendelyemet, a *fazékfél rá mind* vajjá válik (Komáromy³⁷ 264) → kézirat: meg kavarítom az pendejemett *az fazék felett mindgyart* vajjá valik

1715: várjon reá a *húga szülésére* (Komáromy 265) → varjon rea a *kutya születte*

³⁷ KOMÁROMY Andor (1910), *A magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest, MTA.

1731: Harsányi gyanakszik az anyjára a lábáért, s fenyegeti, hogyha hazajön Debreczenből, *megbánja*. Ezt meghallván Nemes Pálné a leányátul, hogy *más is gyanakszik s Harsányi fenyegeti* (Komáromy 448) → Harsányi hogy gyanakoszik az Labáért az Annyára s- fenyegetj hogy ha haza jön Debreczenből *meg fejszezi mer eő rea gyanakoszik a 'Labaért*, azt meg halván Nemes Pálné az Leányátul hogy fenyegetj Harsányi

1731: és valamely ember vagy gyermek keresztül ment az utcán Nemes Pálné ..... [lábjegyzet: Kiszakadozva] (Komáromy 450) → es valami Ember vagy gyermek keresztett vont az uton Nemes Pálné elejbe', es azton kereszt vonáson által nem mehetett

1731: nyilvánvaló boszorkány ; *mind elég világos reá a gyanúm*, hogy ő ötte meg (Komáromy 451) → nyilván való Boszorkány *mind éltig rea vagon a 'gyanum* hogy eő ötte meg

1731: háromszor is *kitörölvén maga szemeit* (Komáromy 451) → háromszor is *reiteralván maga Szavaitt*

A fenti összevethető részletek is jól mutatják, hogy a szövegekölzés jellege a diskurzuszminták értelmezésére is hatással lehet, így nemcsak a nyelvtörténeti vizsgálatok számára ideálisabb a betűhűségre törekvő átírás.

Az egy kéz által lejegyzett különböző jegyzőkönyvek diskurzuszmintáinak összehasonlítása rámutatott a XVIII. századi tanúvallomások rögzítésének számos ponton kínálkozó választási lehetőségeire, valamint a konkrét esetben következtetni lehetett a lejegyző azon motivációjára, hogy legalább a nyelvhasználati jelenségek szintjén törekedjen az elhangzottak visszaadására, beleértve az élőbeszédre jellemző sajátosságok felidézését is.

A hangjelölés és az ejtés írásbeli tükrözése alapján a vizsgált szövegek mutattak feltűnő egyezéseket és változatosságot is, a szövegváltozatokból kirajzolódó jellegzetesebb megoldások azonban nem voltak következetesek. A területi változatok megjelenésére nézve a *-ból/-ből* típusú toldalékok következetesen zártabb realizációja mellett leginkább az *i*-zés kapott teret – a bihari forrásokban ugyan nagyobb következetességgel, a jabloncai forrásban megmutatkozó keveredés ellenére ugyancsak számos előfordulással. A korszak hivatalosabb vagy éppen irodalmi regiszterbe tartozó szövegeiben inkább kerülni szokás az *i*-zést,³⁸ a lejegyzők spontán normatörekvéseit azonban a jelek szerint kevésbé érintette, jelezve az élőnyelv-közeliséget is.

---

³⁸ BENKŐ 1957:88–90; JUHÁSZ 2018:334.

További – az előfordulási gyakoriságot is bevonó – vizsgálatok szükségsek annak megállapítására, hogy a jelenkori nyelvhasználathoz képest előforduló, akár rendszerszerű különbségek változást vagy szabad váltakozást jeleznek, valamint területi „markernek” vagy egyéni nyelvhasználati sajátosságnak tekinthetők. Egyelőre annyi állapítható meg, hogy a hangjelölés a paleográfiai szempontokkal kiegészülve, főként a jellegzetes grafémák formájával együtt szemlélve lehet egyénítő. A vizsgálat folytatásához szükséges források bővítése, amennyire lehetséges, a rögzítési folyamat korábbi szakaszaiból származó kéziratokat is bevonva az elemzésbe.